

ROBERT JASTRZĘBSKI
(Uniwersytet Warszawski)

Kodeks cywilny austriacki (ABGB) a wykonanie zobowiązań pieniężnych w II Rzeczypospolitej

Abstract

The Austrian Civil Code (ABGB) and the performance of monetary liabilities in the Second Republic of Poland

The article concerns the application of the Austrian Civil Code (ABGB) in the period of the Second Republic of Poland. The paper has three sections: preliminary issues; ABGB and case law; and final conclusions. The first section refers to the application of the Austrian Civil Code during the First World War, when a dramatic drop in purchasing power of the circulating Austrian currency took place in the region of Galicia. The second section discusses the then jurisprudence, based on the Civil Code of Austria (ABGB), which displayed a valorisation trend, despite the prevailing principle of monetary nominalism. In particular, the prevalent theory of private law and, in particular, the theories of F. Zoll, had a great impact on the subsequent fate of Polish valorisation regulations after the First World War. This primarily regards the regulation of the President of the Republic dated 14 May 1924 on the recalculation of private legal obligations named after its principal designer – *lex Zoll*, including a subsequent regulation contained in the regulation of the President of the Republic of Poland of 27 October 1933 called the Code of Obligations, including in art. 269 the *rebus sic stantibus* clause. In the last section, the author draws attention to the impact of ABGB, and specifically eminent jurists from Galicia, such as E. Till, F. Zoll, and K. Przybyłowski, on subsequent regulations, including directions in theory of law – the school of “free law” (*Freirecht*) or the school of “free scientific exploration”. It is worth noting that modern private law arrangements introduced in the 1990s to the Polish Civil Code of 1964, in the form of a *rebus sic stantibus* clause, have their source in the inflationary experiences after the First World War and Polish jurisprudence based precisely on the Civil Code of Austria (ABGB).

Key words: Austrian Civil Code (ABGB), inflation, valorisation, the *rebus sic stantibus* clause

Słowa kluczowe: austriacki kodeks cywilny (ABGB), inflacja, waloryzacja, klauzula *rebus sic stantibus*

1. Zagadnienia ogólne

Wielkie kodyfikacje cywilne XIX w. w zakresie wykonania zobowiązań pieniężnych stały na stanowisku nominalizmu pieniężnego. Stanowiło to kanon ówczesnych regulacji prywatnoprawnych. Zarówno bowiem Kodeks Napoleona, Kodeks cywilny austriacki (dalej: ABGB), Kodeks cywilny Rzeszy z 1896 r. (BGB), jak i rosyjska kompilacja (Zwód Praw) przyjęły zasadę *pacta sunt servanda*¹. W ten sposób zobowiązanie zaciągnięte w określonej kwocie nominalnej miało zostać wykonane w tejże kwocie, bez względu na zmianę siły nabywczej określonej jednostki monetarnej. ABGB nie był pod tym względem regulacją wyjątkową mimo że państwo austriackie miało doświadczenia z okresu wojen napoleońskich czy późniejszych przewrotów gospodarczo-polityczno-społecznych, które były związane z reformami walutowymi².

Przełamanie tych zasad, w zakresie wykonania zobowiązań pieniężnych, nastąpiło po I wojnie światowej, kiedy między innymi monarchia austriacko-węgierska zaczęła prowadzić politykę inflacyjną obliczoną na druk pieniądza bez pokrycia. Miało to na celu sfinansowanie kosztów prowadzonych działań wojennych. Znakomicie zilustrował to Maryan Kannenberg w broszurze *Ile groszy dostaniemy za koronę?*, który stwierdził:

Gospodarka finansowa wojenna w Austrii była gospodarką bankruta, który, nie mając już żadnego majątku, podpisuje w dalszym ciągu weksle. Zachodzi tylko ta różnica, że wierzyciele od bankruta prywatnego mogą takich weksli, nie mających w niczem zabezpieczenia nie przyjmować, podczas gdy państwo ma do dyspozycji środki, aby swych wierzycieli wewnętrznych do przyjmowania takich weksli zmusić³.

¹ Zob. *Kodex Napoleona Xięstwu Warszawskiemu, Artykułem 69 tym Ustawy Konstytucyjnej Roku 1807. dnia 22 lipca za Prawo Cywilne podany*, Warszawa 1810; *Kodex Napoleona*, Warszawa 1813; H. Konic, *Prawo o zobowiązaniach. Zobowiązania szczególne: spółka, pożyczka, skład, umowy losowe, pełnomocnictwo, poręczenie, układy pojednawcze i zastaw. Wykład ustaw, obowiązujących w b. Królestwie Kongresowem, b. zaborach niemieckim i austriackim, na kresach wschod., oraz kodeksu szwajcarskiego*, Warszawa 1930; *Powszechna Księga Ustaw Cywilnych dla Wszystkich Krajów Dziedzicznych Niemieckich Monarchii Austriackiej*, Wiedeń 1811; *Powszechna Księga ustaw cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich Monarchji austriackiej. Z późniejszymi odnośniami ustawami i rozporządzeniami opracowana przez Dra Maxymiljana Zatorskiego i Dra Franciszka Kasparka profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Cieszyn 1894; *Nowele do austr. Kodeksu cywilnego. Tekst niemiecki z tłumaczeniem wydał prof. dr. Stanisław Wróblewski*, Kraków 1918; *Powszechny Austriacki Kodeks Cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego, część druga (§§ 938–1502)*, Kraków 1918; *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. Kongresowego Królestwa Polskiego z dodaniem ustaw uzupełniających i związkowych oraz orzecznictwa sądów kasacyjnych*, Warszawa 1923; A. Ohanowicz, *Zarys prawa cywilnego byłej dzielnicy pruskiej. Część druga. Zobowiązania*, Poznań 1922; *Niemiecki kodeks cywilny wraz z ustawą wprowadzącą*, Bydgoszcz 1922; *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej (przekład urzędowy)*, Warszawa–Poznań 1923; *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1933; *Prawo cywilne ziem wschodnich. Tom X. Cz. I Zwodu Praw rosyjskich. Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914 z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu Rosyjskiego. Tom drugi*, Warszawa 1933.

² Zob. E. Strasburger, *Zagadnienie waluty podczas wojny*, „*Ekonomista*” 1919; T. Lulek, *Z dziejów reform walutowych*, „*Gazeta Bankowa*” 1922, nr 8; R. Rybarski, *Marka Polska i Złoty Polski*, Warszawa 1922, s. 142 i n.

³ M. Kannenberg, *Ile groszy dostaniemy za koronę?*, Kraków 1919, s. 4–5.

Początkowo jednak państwa wojujące, w tym Austro-Węgry, wydały wiele regulacji moratoryjnych⁴, które miały na celu przede wszystkim ustawowe odroczenie terminu płatności wierzytelności prywatnoprawnych⁵. Warto zaznaczyć, że wojna stanowiła w ówczesnych stosunkach prawnych szczególną sytuację, gdyż nie była przewidziana w obowiązujących regulacjach prawnych zwłaszcza w zakresie wykonania zobowiązań pieniężnych. Stanowiła bowiem *sui generis* rodzaj siły wyższej⁶, który nie był przewidziany w kodeksach cywilnych. Słusznie zauważył Szymon Rundstein:

I rzeczą jest znamioną, że dwie kodyfikacje wieku ubiegłego, w epoce wielkich wojen stworzone, kodeks cywilny francuski i kodeks cywilny austriacki, skonstruowały normy prawa obligacyjnego, nie przypisując anormalnemu czynnikowi wojny żadnego wybitnego znaczenia. Ludzkość bowiem zawsze wierzy, że wojna, która się *hoc tempore* toczy, będzie wojną ostatnią; dlatego też niechętnie bardzo harmonię układu pokojowego zakłócać chce już *a priori* dysonansami i rozdźwiękami wojennymi⁷.

Zakończenie I wojny światowej oznaczało zmianę granic, w tym powstanie nowych państw, między innymi na gruzach monarchii austro-węgierskiej. W granicach odrodzonego państwa polskiego znalazł się kraj koronny, określany w nomenklaturze powszechnie „Galicją”. W II Rzeczypospolitej były to województwa: krakowskie, lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie, oraz część województwa śląskiego. Na obszarze tym obowiązywał ABGB, który stał na stanowisku nominalizmu pieniężnego w zakresie wykonania zobowiązań pieniężnych, a co za tym idzie zasady *pacta sunt servanda*. Warto zaznaczyć, że w wyniku wojny w wielu państwach nastąpiły przewroty walutowe spowodowane polityką finansową tych państw. Niektóre z nich, przede wszystkim państwa centralne, stały się *de facto* bankrutami, a ich waluta nie pełniła żadnych funkcji poza nadanym przez prawo przywilejem zwalniania z zobowiązań. Los ten spotkał między innymi korony austriacko-węgierskie, przy czym na obszarach, na których obiegały, chaos był większy, tam gdzie państwo austriacko-węgierskie przestało istnieć. Konsekwencją

⁴ Szerzej: M. Kuratów, *Moratorium. Studium z zakresu prawa i praktyki*, Warszawa 1914; *idem*, *Prawo austriackie z dnia 30 listopada 1912 r. o wpływie siły wyższej na dopełnienie czynności wekslowo-prawnych*, „Themis Polska” 1913, t. 1, s. 123–127; *idem*, *Moratorium. Studium z zakresu prawa i praktyki*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1914, nr 45; L. Domański, *O zakresie działania Moratorium Powszechnego w Królestwie Polskiem. Wykład przepisów o moratorium powszechnem z dodaniem tekstów ukazów moratoryjnych w przekładzie autora niniejszej broszury*, Warszawa 1915; D. Anc, *Ustawodawstwo francuskie moratoryjne, sekwestracyjne i rekwizycyjne w związku z wojną 1914–1915 roku*, „Themis Polska” 1915, s. 267–286; L. Domański, *O zakresie działania moratorium powszechnego w Królestwie Polskiem*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1915; J. Namitkiewicz, *Moratorium*, „Themis Polska” 1915, s. 330–353; H. Konic, *Nowella o moratorium indywidualnem*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1915, nr 27, 28, 29, 30, 31; J. Glass, *W przedmiocie dalszego istnienia moratorium na obszarze okupacji austriackiej*, „Themis Polska” 1917, t. 7; S. Goldsztein, *Likwidacja moratorium i praw wyjątkowych*, „Themis Polska” 1918, s. 469–500; *idem*, *Likwidacja moratorium w okupacji austriackiej*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1918, nr 37, 38.

⁵ Zob. A. Liebeskind, *Moratorium* [w:] *Encyklopedia Podręczna Prawa Prywatnego założona przez Henryka Konica*, red. F. Zoll, J. Wasilkowski, t. II, Warszawa [około 1935], s. 935–939; J. Glass, *Moratorium* [w:] *Encyklopedia Podręczna Prawa Publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, red. Z. Cybichowski, t. I, Warszawa 1930, s. 489–492.

⁶ Zob. J. Bekerman, *Wojna, jako siła wyższa w stosunkach umownych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1916.

⁷ S. Rundstein, *Niemожność wykonania zobowiązań a wojna*, „Themis Polska” 1918, s. 300.

tych wydarzeń było powszechne zjawisko inflacji, a co za tym idzie – spadek siły nabywczej pieniądza, jak słusznie zauważył Ludwik Domański:

[...] wartość nominalna pieniędzy jest fikcją prawną, którą w obrocie cywilnym umacnia powszechne przekonanie o ich wartości wewnętrznej. Z chwilą, gdy staje się wiadomym, że pieniądze papierowe nigdy nie mogą być wymienione na walutę brzęczącą, opinia publiczna traci zupełnie zaufanie do ich wartości i pieniądze te przestają być środkiem płatniczym, mimo surowych nakazów prawa⁸.

Korona austriacko-węgierska była pieniądzem obiegowym na obszarze dawnego zaboru austriackiego, który znalazł się w granicach nowo powstałej Republiki Polskiej.

Warto zaznaczyć, że wszystkie waluty państw zaborczych, w tym wprowadzona przez okupanta niemieckiego marka polska, stanowiły środki płatnicze o charakterze inflacyjnym. Sprawy nie zmieniło uznanie marki polskiej za jedyny środek płatniczy⁹. Istotne znaczenie miało wydanie w latach 1919–1920 unormowań określonych zbiorczą nazwą *leges* Grabski, które określiły wzajemny stosunek walut państw zaborczych do marki polskiej¹⁰. W dawnym zaborze austriackim stosunek koron austriacko-węgierskich do marek wynosił 100 : 70. Późniejsza inflacja marki polskiej, w związku z wydatkami państwa polskiego, zwłaszcza wojskowymi, spowodowała zjawisko hiperinflacji, które stało się niebezpieczne dla polityki ekonomicznej państwa polskiego¹¹. Zwrócił na to uwagę w 1923 r., na łamach dodatku ekonomicznego do krakowskiego „Czasu”, Ferdynand Zweig, który stwierdził, że „temczasem dziś posługujemy się tylko surogatem pieniądza – znakiem obiegowym o wartości zmiennej z godziny na godzinę”, natomiast „marka polska już dawno przestała być miernikiem wartości. Jest tylko środkiem obiegowym”¹². W związku z tym konieczne było przeprowadzenie reformy gospodarczej, w tym walutowej.

2. ABGB a orzecznictwo sądowe

Austriacki kodeks cywilny stał na stanowisku, że świadczenia pieniężne, w szczególności związane z umową pożyczki, powinny być wykonane przez zapłatę wierzycielowi określonej kwoty pieniężnej¹³. Dlatego Fryderyk Zoll (młodszy) w 1910 r., charaktery-

⁸ L. Domański, *O zobowiązaniach pieniężnych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1918, nr 35, s. 326.

⁹ Ustawa z dnia 15 stycznia 1920 r. w przedmiocie ustanowienia marki polskiej prawnym środkiem płatniczym na całym obszarze Rzeczypospolitej (Dz.U. Nr 5, poz. 26).

¹⁰ Zob. F. Zoll, *Zobowiązania w zarysie według polskiego kodeksu zobowiązań. Podręcznik poddany rewizji i wykończony przy współudziale Dr Stefana Kosińskiego i Mgr Józefa Skąpskiego*, Warszawa 1948, s. 217–218; Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne w Polsce od roku 1917*, Warszawa 1968, s. 37–43; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski Międzywojennej 1918–1939*, t. 1: *W dobie inflacji (1918–1923)*, Warszawa 1967, s. 276–292.

¹¹ Szerzej: R. Rybarski, *Marka polska i złoty polski*, Warszawa 1922; E. Taylor, *Ciężar inflacji w Polsce*, „Ruch, Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925; *idem*, *Inflacja Polska*, Poznań 1926; Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne w Polsce od roku 1917*, Warszawa 1968, s. 45–56.

¹² F. Zweig, *Miernik złoty*, dodatek ekonomiczny do „Czasu” z dnia 30 kwietnia 1923 r.

¹³ Zob. *Powszechna Księga Ustaw Cywilnych dla Wszystkich Krajów Dziedzicznych Niemieckich Monarchii Austriackiej*, część II, Wiedeń 1811, s. 263 i n.; E. Till, *Prawo Prywatne Austriackie*, t. 3: *Wykład Nauki o stosunkach obowiązkowych I. (Część ogólna)*, Lwów 1895, s. 36 i n.; *idem*, *Prawo*

zując świadczenia pieniężne w austriackim prawie prywatnym, stwierdził, że „dłużnik obowiązany jest płacić w tej walucie i w tych monetach, które zostały w umowie ułożone – a zatem, jeżeli taką byłaby umowa, w monetach zagranicznych lub w pewnych monetach austriackich [...]”, w związku z tym

[...] dłużnik ma wierzycielowi taką ilość zapłacić, jaka określona została tytułem obligatoryjnym (zwłaszcza umową). Obojętną jest rzeczą, czy nastąpiła w międzyczasie zmiana w kursie pieniędzy, czy też nie. Na niższe kursu zyskuje więc dłużnik, a traci wierzyciel, na zwyczaj traci dłużnik, a zyskuje wierzyciel¹⁴.

Tego samego zdania był Ernest Till, który, w *Prawie Prywatnym Austriackim. Tom III* uznał, że „Zobowiązaniem pieniężnym [...] nazywamy takie, którego przedmiotem jest świadczenie polegające na zapłacie pewnej sumy w pieniądzu”¹⁵. W ten sposób dłużnik zobowiązany był do zapłaty *de facto* kwoty nominalnej, jaka wynikała z treści zaciągniętego zobowiązania.

Początkowo sądy stały na stanowisku nominalizmu pieniężnego i zasady *pacta sunt servanda*. Miało to uzasadnienie w ówczesnym stanie prawnym oraz w poglądach nauki na wypełnianie zobowiązań pieniężnych. W miarę pogłębiania się zjawiska inflacji judykatura zaczęła jednak zmierzać w kierunku pewnej korekty zaciągniętych zobowiązań, *in concreto* zaś waloryzacji świadczeń pieniężnych. Tendencje waloryzacyjne zaznaczyły się w szczególności w orzecznictwie Izby III Sądu Najwyższego, która orzekała na podstawie ABGB¹⁶. Przełomowe znaczenie miało orzeczenie w sprawie Fliederbaum–Kuhnke z dnia 25 lutego 1922 r.¹⁷, które dotyczyło części zaboru rosyjskiego – dawnego Królestwa Kongresowego, a zatem obszaru, na którym obowiązywał Kodeks Napoleona. Głosę do orzeczenia napisał Fryderyk Zoll i, co istotne, miała ona ogromny wpływ nie tylko na judykaturę II Rzeczypospolitej, ale również na późniejsze regulacje prawne. Dotyczyło to zwłaszcza rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. o przerachowaniu zobowiązań prywatno-prawnych¹⁸, określanego powszechnie mianem *lex Zoll*.

Zanim jednak wydano rozporządzenie, spłata należności pieniężnych w walucie inflacyjnej zaczęła stanowić poważny problem nie tylko prawny, ale przede wszystkim społeczny. W szczególności trudnym zagadnieniem była spłata w pieniądzu zdewalu-

Prywatne Austriackie, t. 4: *Wykład Nauki o stosunkach obowiązkowych II. (Część szczegółowa)*, Lwów 1897, s. 83 i n.

¹⁴ F. Zoll Młodszy, *Prawo prywatne w zarysie. Przedstawione na podstawie ustaw austriackich*, Kraków 1910, s. 166. Zob. *Uzupełnienia i zmiany w „Zarysie prawa prywatnego” prof. dra Fryderyka Zolla Młodszego*, red. S. Gołąb, Kraków 1916, s. 47.

¹⁵ E. Till, *Prawo Prywatne Austriackie*, t. 3, s. 36.

¹⁶ Zob. C. Poznański, *Spadek waluty jako zagadnienie żywego prawa. Studium jurisprudencyjne*, Warszawa 1924, s. 48 i n.; B. Stelmachowski, *Wpływ spadku waluty na prawne zobowiązania. Studium prawnicze na tle ustawodawstwa, obowiązującego na ziemiach zachodnich*, Warszawa 1924, s. 49–50; K. Przybyłowski, *Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania („Clausula rebus sic stantibus” – jej renesans w dobie współczesnej)*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1926, r. 51, s. 345 i n.

¹⁷ C. 186/21, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1921–1922, poz. 461, z głosem F. Zolla, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1922, nr 16, s. 137–138, nr 17, s. 147–148. Zob. *Wspomnienia Fryderyka Zolla (1865–1948)*, oprac. I. Homola-Skąpska, Kraków 2000, s. 369–370.

¹⁸ Dz.U. Nr 42, poz. 441. Szerzej: R. Jastrzębski, *Wpływ siły nabywczej pieniądza na wykonanie zobowiązań prywatno-prawnych w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2009, s. 114 i n.

owanym między innymi wierzytelności hipotecznych, świadczeń alimentacyjnych, odszkodowań z tytułu czynów niedozwolonych, należności z tytułu działu spadku¹⁹. Nikt nie chciał przyjmować większych kwot pieniężnych w gotówce, a jak stwierdził Franciszek Sypowski, radca wyższego Sądu Krajowego (Wieliczka), na łamach „Gazety Lwowskiej” z 1919 r.:

Takich prywatno-prawnych pokrzywdzeń spotyka się teraz bez liku. Atoli są jeszcze krzywdy publiczne wychodzące na jaw coraz częściej ze szkodą Państwa Polskiego, które objęło spadek po austriackich urządzeniach – zdaje się – bez dobrodziejstwa inwentarza²⁰.

Przykładem ówczesnych dylematów prawnych była sprawa pięciorga małoletnich dzieci z obszaru dawnej Galicji, które były reprezentowane przez opiekunów, a podzieliły przed wojną majątek po swojej wstępnej – babce. Troje z nich objęło na własność nieruchomości, wierzytelności zaś dwójga dzieci innego ojca zostały zabezpieczone hipotecznie na te same nieruchomości. Po zakończeniu I wojny światowej pełnoletnie dzieci pierwszego ojca chciały spłacić dług hipoteczny w stosunku do jeszcze małoletnich dzieci drugiego ojca według zasad przeliczeniowych wynikających z *leges Grabski*. „Sędzia opiekuńczy” tych ostatnich nie pozwolił jednak na przyjęcie zapłaty w pieniądzu zdevaluowanym, gdyż – jego zdaniem – nie stanowiła ona ekwiwalentu kwoty odpowiadającego zamiarowi stron w chwili zawarcia umowy co do podziału spadku. Sprawa miała swoją dłuższą historię, gdyż dotyczyła współredaktora krakowskiego „Czasu”, który zwrócił się bezpośrednio do Fryderyka Zolla o poradę prawną²¹. Następnie została opisana w kilku numerach gazety pod znaczącym tytułem *Sędzia sprawiedliwy*²², a później wydana w postaci broszury *Nasza waluta a spłaty pieniężne*. „Sędzia sprawiedliwy”. Zoll stwierdził, że sędzia sprawiedliwy to taki,

[...] który stwierdziwszy, że w ustawie nie ma gotowego przepisu dla przypadku konkretnego, musi poza ustawą [...] prawo odnajdywać, tworzyć i urabiać – z elementów, które odnajduje w myślach ustawodawcy i w zasadach sprawiedliwości²³.

¹⁹ Zob. m.in. orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia: 24 lipca 1919 r. (akta nr 296, 1919 r.), „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1919, poz. 37; 4 września 1919 r. (akta nr 369, 1919 r.), „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1919, poz. 42; 22 lutego 1922 r. (R. 818/21), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1923, poz. 44; 3 marca 1922 r. (C. 8/22), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1921–1922, poz. 601; 21 kwietnia 1923 r. (I C. 1626, 1922 r.), „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1923, poz. 49; 15 stycznia 1920 r. (akta nr 694, 1919 r.), „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1920, poz. 76; 1 lutego 1922 r. (I C. 210/21), „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1922, poz. 129; 21 listopada 1922 r. (Rw. 883/22), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1923, poz. 544; 7 sierpnia 1923 r. (Rw. 487/23) z głosem M. Allerhanda, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1923, poz. 680; 3 lutego 1923 r. (I C. 798, 1922 r.), „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1923, poz. 16; 9 grudnia 1922 r. (I C. 349/22), „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej” 1922, poz. 123.

²⁰ F. Sypowski, *Regulacja waluty. W obronie przedwojennych wartości*, „Gazeta Lwowska” z dnia 25 kwietnia 1919 r., nr 95.

²¹ *Wspomnienia Fryderyka Zolla...*, s. 363–365.

²² Zob. F. Zoll, *Sprawiedliwy sędzia*, „Czas” z 3 października 1921 r., nr 226; F. Zoll, *Nasza waluta a spłaty pieniężne*. „Sędzia sprawiedliwy”, „Czas” z 24 listopada 1921 r., nr 269; z 25 listopada 1921 r., nr 270.

²³ F. Zoll, *Nasza waluta a spłaty pieniężne*. „Sędzia sprawiedliwy”. Odbitka z „Czasu” Nr 269 i 270 z r. 1921, Warszawa–Kraków 1921, s. 14.

W dalszych rozważaniach Zoll pytał: „Czy nie lepiej jeszcze pozostawić urabianie prawa „sędziom sprawiedliwym”, i to nie tylko zawodowym, ale jeszcze więcej do takich orzeczeń powołanym sędziom polubownym?”²⁴. Antycypował przyszłą regulację, której wstępny projekt opracował w 1923 r. na prośbę Władysława Grabskiego²⁵.

Przed wejściem jej w życie ogromne znaczenie miało ówczesne orzecznictwo, które niejako musiało „wypełnić” istniejącą lukę w obowiązującym stanie prawnym. Co istotne, judykatura waloryzacyjna od samego początku była związana z Izłą III Sądu Najwyższego, czyli obszarem, gdzie obowiązywał ABGB. Orzeczenia z tego zakresu ukazywały się na łamach między innymi „Orzecznictwa Sądów Polskich”, „Przeglądu Prawa i Administracji” (tzw. praktyka cywilno-sądowa) czy „Ruchu Prawniczego i Ekonomicznego” (tzw. Orzecznictwo cywilne Sądu Najwyższego – Małopolska)²⁶. Nie zamierzam omawiać wszystkich orzeczeń²⁷, ich cechą charakterystyczną była jednak próba zachowania ekwiwalentności świadczeń przy zmienionej sile nabywczej pieniądza, w tym odejście od relacji wynikającej z *leges Grabski*, w szczególności w zakresie spłaty wierzytelności hipotecznych. Oczywiście wydane przez Sąd Najwyższy orzeczenie w sprawie Fliederbaum–Kuhnke stanowiło ważną cezurę w ówczesnej judykaturze. Dlatego późniejsze wyroki, zwłaszcza z obszaru Galicji, charakteryzowały się przyjęciem kierunku waloryzacyjnego.

Egzemplifikację stanowi orzeczenie z dnia 5 czerwca 1923 r., do którego zostały napisane aż cztery glosy. Sama zaś jego sentencja brzmiała: „Dług, zaciągnięty w koronach nie zostaje umorzony przez złożenie kwoty odpowiadającej relacji 70 Mp za 100 kor.”²⁸. Pierwszy glosator – Ernest Till – stwierdził, że stosunek korony do marki polskiej ustanowiony przez Władysława Grabskiego był krzywdzący dla Małopolski, ale stosowano go w myśl zasady *dura lex, sed lex*. Gdy natomiast siła nabywcza marki „stała się zbyt rażąca, poczęto poszukiwać środków naprawienia zła”. Podkreślił przy tym, że „Najw. Sąd usiłując znaleźć wyjście, w najlepszej intencji dania pomocy wierzycielowi, poszedł w orzeczeniu powyższem dalej, aniżeli wolna szkoła prawa”²⁹. Kolejny glosator – Józef Bühn – skonstatował, że „do ustawowego uregulowania tej kwestji jeszcze jednak daleko. Na razie pozostać się musi przy załatwianiu sprawy drogą swobodnej

²⁴ *Ibidem*, s. 16.

²⁵ Zob. R. Jastrzębski, *Wpływ...*, s. 64 i n.

²⁶ Zob. orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia: 12 kwietnia 1921 r. (Rw. 879/20), „Przegląd Prawa i Administracji” 1922, r. 47, s. 32–35; 26 września 1922 r. (III Rw. 2128/22), [„Przegląd Prawa i Administracji” 1923, r. 48, s. 48–49 (praktyka cywilno-sądowa)]; 16 listopada 1922 r. (Rw. 270/22), „Przegląd Prawa i Administracji” 1923, r. 48, s. 28–29; 29 stycznia 1924 r. (Rw. 442/23), „Przegląd Prawa i Administracji” 1924, r. 49, poz. 227; 4 lutego 1924 r. (Rw. 3245/22), „Przegląd Prawa i Administracji” 1924, r. 49, poz. 228; 4 marca 1924 r. (Rw. 1059/23), „Przegląd Prawa i Administracji” 1924, r. 49, poz. 229; 19 czerwca 1923 r. (R. 269/23), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1923, poz. 681; 10 października 1922 r. (Rw. 2249/22), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1923, poz. 51; 13 lutego 1923 r. (Rw. 247/22), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1923, poz. 542; 26 czerwca 1923 r. (Rw. 1677/22), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1923, poz. 543; 5 czerwca 1923 r. (Rw. 310/23), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1923, poz. 443; „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1924, z. 1, s. 105–112.

²⁷ Szerzej: R. Jastrzębski, *Miedzy nominalizmem a waloryzacją – judykatura in statu nascendi II Rzeczypospolitej*, CPH 2011, t. LXIII, z. 1.

²⁸ III Rw. 310/23, „Przegląd Prawa i Administracji” 1923, r. 48, nr 7–9, s. 253–276; „Przegląd Notarialny” 1923, nr 3–4, s. 80–82.

²⁹ *Ibidem*, s. 257.

oceny sędziowskiej”, w dalszych wywodach podkreślając, że „Sędzia winien tu postąpić po pretorsku: oprzeć się na własnych życiowych spostrzeżeniach i wiadomościach a tylko w konieczności żądać dowodów fachowych i to w sposób najmniej kosztowny”³⁰.

Warto również zwrócić uwagę na inne kraje dawnej monarchii habsburskiej³¹, przede wszystkim na Republikę Austriacką. W jej przypadku została przyjęta reguła spłat nominalnych, przy czym waloryzacja została zastosowana tylko wobec określonych zobowiązań. W praktyce oznaczało to zwykłą operację rachunkową w postaci skreślenia czterech zer³². Interesujące było natomiast przedrukowane na łamach „Przeglądu Prawa i Administracji” orzeczenie pełnego kompletu Wiedeńskiego Sądu Najwyższego z dnia 8 marca 1923 r., w którym między innymi stwierdzono, że

[...] przy pretensjach o sumę waluty pieniężnej nie przysługuje wierzycielowi roszczenie prawne o wynagrodzenie szkody z powodu zmniejszenia się ekonomicznej siły nabywczej tego pieniądza (szkoda abstrakcyjna); roszczenie o wynagrodzenie szkody oprzeć można tylko na specjalnym stanie faktycznym każdego wypadku z osobna (konkretnie)³³.

W związku z tym ówczesne orzecznictwo sądowe, zwłaszcza związane z obszarem dawnego zaboru austriackiego, zostało oparte na szeroko pojętej zasadzie słuszności, a co za tym idzie, odbiegało od literalnego brzmienia ABGB. Samo zaś pojęcie słuszności Eugeniusz Jarra określał jako „dwustronne (imperatywno-atrybutywne) normy społeczne, przeżywane przez ludzi na podstawie ich autonomicznej psychiki”³⁴. W praktyce oznaczało to odejście od zasady *pacta sunt servanda* oraz związanej z nią zasady nominalnego wykonywania zobowiązań pieniężnych mimo gwałtownej zmiany siły nabywczej pieniądza obiegowego. W ten sposób ówczesna judykatura musiała dostosować normy ABGB do sytuacji, zdarzeń, okoliczności, które nie były unormowane w kodeksie.

3. Wnioski końcowe

Podsumowując, orzecznictwo oparte na ABGB po zakończeniu I wojny światowej, a przede wszystkim jurysprudencja dawnego zaboru austriackiego, poszukiwało nowych rozwiązań prawnych, które stanowiły odpowiedź na problemy nurtujące wymiar sprawiedliwości. Ogromną rolę odegrali ówcześni luminarze prawa prywatnego z obszaru dawnego zaboru austriackiego. W szczególności byli to profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie i Uniwersytetu Jana Kazimierza (dalej: UJK) we Lwowie, między innymi Ernest Till, Fryderyk Zoll czy Kazimierz Przybyłowski. Przede wszyst-

³⁰ *Ibidem*, s. 271.

³¹ Szerzej: R. Jastrzębski, *Wpływ...*, s. 239 i n.

³² Zob. S. Kirkor, *Austrjacki problem walutowy*, „Przemysł i Handel” 1925, r. 6; A. Bind, *Sprawa ustawy waloryzacyjnej w Austrii*, „Gazeta Bankowa” 1931, nr 8; *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. o przerachowaniu zobowiązań prywatno-prawnych wraz z rozporządzeniami uzupełniającymi o przerachowaniu wszelkich należności prywatno- i publiczno-prawnych z motywami i objaśnieniami oraz dodatkiem dla nieprawników opracowanymi przez prof. Fryderyka Zolla i dr. Bronisława Helczyńskiego*, Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Poznań–Wilno–Zakopane 1925, s. 51–53.

³³ „Przegląd Prawa i Administracji” 1923, r. 48, s. 376.

³⁴ E. Jarra, *Ogólna teoria prawa*, Warszawa 1922, s. 201.

kim Fryderyk Zoll w swojej twórczości naukowej zajął się problemem waloryzacji zobowiązań pieniężnych³⁵, czego ostatecznym rezultatem było rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. o przerachowaniu zobowiązań prywatno-prawnych. Regulacja miała ogromne znaczenie nie tylko społeczne, ale także naukowe. Zwrócono na to uwagę w książce poświęconej postaci jego głównego twórcy, w której podkreślono, że „mimo iż rozporządzenie o przerachowaniu zobowiązań ma dzisiaj znaczenie tylko historyczne, należy uznać je za niezwykle twórcze osiągnięcie polskiej myśli prawniczej, a przede wszystkim F. Zolla”³⁶.

Jeden z wyżej wymienionych koryfeuszy polskiej cywilistyki – K. Przybyłowski – w 1923 r. uzyskał nagrodę Rady Wydziału Prawa UJK we Lwowie za pisemną rozprawę naukową pt. *Wpływ dewaluacji pieniądza na wykonanie zobowiązań. Problem ekwiwalentu w umowach przygotowawczych i stanowczych*, co zresztą zostało skrzętnie odnotowane w *Złotej Księdze Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego* pod redakcją Jerzego Stelmacha i Wacława Uruszcza³⁷. Poza tym Kazimierz Przybyłowski był autorem: *Klauzuli „rebus sic stantibus” w rozwoju historycznym*, a także *Wpływu zmiany stosunków na zobowiązania („Clausula rebus sic stantibus” – jej renesans w dobie współczesnej)*³⁸.

Jednocześnie Ernest Till oraz tacy prawnicy, jak: Maurycy Allerhand, Aleksander Doliński, Roman Longchamps de Bérier czy Kamil Stefko, stworzyli w 1923 r. projekt kodeksu zobowiązań określany mianem „lwowskiego”³⁹, w którym znalazł się artykuł 195⁴⁰. W uzasadnieniu do tego przepisu *explicite* stwierdzono, że

[...] doświadczenie pouczyło nas, że wśród niezwyklego, wojną wywołanego położenia rzeczy siędzia znalazł się często w przymusowym położeniu orzekania jeśli nie *contra* to *praeter legem*, nie chcąc wejść w kolizję ze swem poczuciem słuszności⁴¹.

Katarzyna Sójka-Zielińska, charakteryzując zasady słuszności w kodyfikacjach XIX w. stwierdziła natomiast, że

³⁵ Zob. Fryderyk Zoll 1865–1948. *Prawnik–Uczony–Kodyfikator*, red. nauk. A. Mączyński, Kraków 1994, s. 22–23.

³⁶ *Ibidem*, s. 41.

³⁷ *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Prawa i Administracji*, red. J. Stelmach, W. Uruszcza, Kraków 2000, s. 369.

³⁸ Zob. K. Przybyłowski, *Klauzula „rebus sic stantibus” w rozwoju historycznym*, Lwów 1926; *idem*, *Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania („Clausula rebus sic stantibus” – jej renesans w dobie współczesnej)*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1926, r. 51, 1927, r. 52.

³⁹ Szerzej: L. Górnicki, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Wrocław 2000, s. 397 i n.

⁴⁰ Art. 195: „Gdyby z powodu niezwykle wyjątkowych wypadków jak wojny, zarazy, zupełnego nieurodzaju albo innych klęsk żywiołowych lub przewrotów gospodarczych świadczenie z umowy wzajemnej spełnić się dało tylko takim nakładem, który przy zawieraniu umowy, rozumnie rzecz oceniając, nie mógł być brany w rachubę, dłużnik wolny będzie całkowicie albo w części od dopełnienia, jeśli układ ten pozostawałby w rażącym stosunku do korzyści wierzyciela, albo spełnienie jego groziłoby ruiną majątkową dłużnika. W razie całkowitego lub częściowego zwolnienia dłużnika winny być zniesione albo odpowiednio umniejszone także wzajemne zobowiązania drugiej strony. W przypadkach objętych ustępem pierwszym wierzyciel może być zniewolony do przyjęcia innego świadczenia, lub do przyjęcia świadczenia w innym czasie, miejscu lub sposobie, jeżeli według słusznego ocenienia nie ponosi przez to istotnego uszczerbku”. E. Till, *Polskie prawo zobowiązań. (Część ogólna). Projekt wstępny z motywami*, Lwów 1923, s. 38–39.

⁴¹ *Ibidem*, s. 173.

[...] funkcję dostosowywania norm kodeksowych do potrzeb czasu przejęło najpierw orzecznictwo, które stopniowo przejmować zaczęło funkcję pretorską, a więc działanie „*adiuvandi, supplendi et corrigendi iuris civilis gratia*”⁴².

Przypominało to szkołę „wolnego prawa” (*Freirecht*), której teoretykami byli między innymi Eugen Ehrlich⁴³, profesor Uniwersytetu w Czerniowcach, oraz Hermann Kantorowicz⁴⁴, jak również na gruncie francuskim szkołę tak zwanych wolnych poszukiwań naukowych⁴⁵.

Na zakończenie należy podkreślić, że polska judykatura i jurysprudencja, na obszarze, na którym obowiązywał ABGB, miała ogromny wpływ na późniejsze regulacje kodeksowe państwa polskiego. W szczególności dotyczy to unormowań zawartych w kodeksie zobowiązań z 1933 r.⁴⁶, jak również regulacji kodeksu cywilnego z 1964 r., wprowadzonych w związku z jego nowelizacją w 1990 r.⁴⁷, a wzorowanych na kodeksie zobowiązań. Widoczne to było na tle kodeksów dzielnicowych, w szczególności kodeksu cywilnego austriackiego oraz niemieckiego⁴⁸. Wynika z tego, że właśnie doświadczenia inflacyjne oraz tak zwana jurysprudencja galicyjska, pochodzące z okresu I wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu, miały istotny wpływ na współczesne rozwiązania prawne, jeszcze przecież nie tak dawno stosowane w polskiej praktyce sądowej, po kryzysie gospodarczym lat 80.

⁴² K. Sójka-Zielińska, *Zasada słuszności wobec teoretycznych założeń kodyfikacyjnych XIX w.*, „Państwo i Prawo” 1974, z. 2, s. 42.

⁴³ Zob. E. Ehrlich, *Fundamental Principles of the Sociology of Law*, New Brunswick–London 2002.

⁴⁴ Szerzej: K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 362 i n.

⁴⁵ Zob. *ibidem*, s. 247–248; *eadem*, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2007, s. 171–176.

⁴⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. *Kodeks zobowiązań* (Dz.U. Nr 82, poz. 598). Dokładnie dotyczy to art. 269 kodeksu zobowiązań. Szerzej: L. Domański, *Instytucje Kodeksu Zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny. Część ogólna*, Warszawa 1936, s. 903–911; R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, Lwów 1939, s. 404–410; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks Zobowiązań. Komentarz*, Kraków 1934, s. 581–585; A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w prawie polskim (Na tle prawa niektórych państw obcych)*, Warszawa 1992, s. 132 i n.

⁴⁷ Zob. ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy *Kodeks cywilny* (Dz.U. Nr 55, poz. 321). Chodzi o art. 357¹, a przede wszystkim § 3 art. 358¹ k.c. („W razie istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza po powstaniu zobowiązania, sąd może po rozważeniu interesów stron, zgodnie z zasadami współzycia społecznego, zmienić wysokość lub sposób spełnienia świadczenia pieniężnego, chociażby były ustalone w orzeczeniu lub umowie”).

⁴⁸ Zob. K. Danek, *Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania umowne według kodeksu zobowiązań na tle kodeksu cywilnego niemieckiego i austriackiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1937, z. 1.